

mert áttekintésük lesz a teljes szakirodalomról, ami növeli a tekintélyüket. Tisztában lesznek a gyűjtemény erősségeivel és gyengéivel, s avval is, hogy mindez mennyibe került. Javul a részlegek közötti kommunikáció. Végül, de nem utolsósorban megszűnik az a tájékoztatók örökös elégedetlensége a használói igényeknek meg nem felelő gyűjteménnyel, hiszen maguk alakíthatják azt, büszkék le-

hetnek rá, és gyakran a kiválasztás lesz munkájuk legizgalmasabb része.

/SORGENFREI, Robert–HOOPER-LANE, Christopher: Book selection responsibilities for the reference librarian: professional benefit or burden? = Library Collections, Acquisitions, & Technical Services, 25. köt. 2. sz. 2001. p. 171–178./

(Orbán Éva)

A harmadik dimenzió a dokumentumszolgáltatásban

A könyvtárközi kölcsönzés történetét röviden áttekintve elmondható, hogy mintegy harminc évvel ezelőtt a fő tevékenység valóban a dokumentumok kölcsönzése volt, beleértve az időszaki kiadványokat is. A másolás nehézkes és műszakilag megbízhatatlan volt, eredménye pedig sokszor nem felelt meg a felhasználók igényeinek, különösen azokon a területeken, ahol részletes tudományos diagramokról vagy jó minőségű (sokszor színes) fényképekről kellett készíteni. Az 1970–1980-as években a hangsúly átkerült az eredeti dokumentumokat fénymásolatban vagy mikrohordozón helyettesítő másolatokra. Ettől az időtől kezdve a „könyvtárközi kölcsönzés” fogalma majdnem egészében a másolatok szolgáltatását jelenti, különösen amióta ezeket elektronikus úton is lehet továbbítani. A tudományos életben azonban számos esetben továbbra is szükség van az eredeti dokumentumok kézbevételére.

Ez utóbbi megállapítás különösen igaz a *térbeli* tárgyak esetén. A fényképezés eszközeivel előállított kétdimenziós kép hamarosan elavult és rosszabb minőségű lesz a korszerű technológia által nyújtott lehetőségekhez képest. A könyvtárak hagyományosan a széles értelemben vett kétdimenziós anyagok gyűjtőhelyei. 20-30 évvel ezelőtt alakult ki a „nem könyv jellegű” dokumentum fogalma, amelybe minden beletartozott, ami nem hagyományos könyv vagy folyóirat, beleértve a hangzó, az audiovizuális stb. dokumentumokat is.

A térbeliség általában a *múzeumokban és kiállítóterekben* kapott nagyobb jelentőséget. Bár számos angol közkönyvtárban van kisebb-nagyobb szobor- vagy festménykiállítás, a múzeumok általában önállóak, és arra törekedtek, hogy külön „állatfajként” kezeljék őket, mivel fő feladatuknak a múlt megőrzését tekintették. A gyűjtemények általában statikusan elmozdíthatatlanok, eltekintve egy-egy tárgy kölcsönadásától valamely más múzeum időszaki kiállítására.

A levéltárak hagyományosan a könyvtárak és a múzeumok között foglalnak helyet, mivel szerepük a múzeumokéhoz hasonló, ugyanakkor gyűjteményük természeténél fogva közelebb áll a reprodukálhatósághoz. Fontos különbség az is, hogy a könyvtárak gyűjteményében lévő dokumentumok általában több példányban léteznek, míg a múzeumokban és a levéltárakban főleg egyedi művek találhatóak, hacsak nem megjelenésükben hordozzák a nyilvánosság számára elérhetővé tett példány egyediségét (pl. egy érme pontos másolata lehet egy másíknak, de a hely, ahol megtalálták, értéket hordozhat a helyi közösségnek).

Az információs társadalom korában a felhasználók mind jobban ismerik azokat a lehetőségeket, amelyek révén az információkhoz hozzáférhetnek, és egyre inkább elvárják a könyvtártól, hogy képes legyen ezeket szolgáltatni. A felhasználók elvárásai változtak az idők folyamán, és az információs szakemberek hibája, hogy nem tudtak erre idejekorán reagálni. Ebből következett az a veszélyes helyzet, hogy a felhasználók az internet mindenhatóságának hitében elpártoltak a hagyományos információforrásoktól. Bár az internetről nem lehet elmondani, hogy az ember soha nem találja meg, amit keres, de ez sokszor hosszadalmas és unalmas folyamat, amelyet a megszakadt átviteli kapcsolatok, az irreleváns találatok, a már nem létező weboldalakra mutató ugrópontok stb. még fárasszóbbá tesznek.

Természeténél fogva lehetetlen az eredeti múzeumi tárgyak eljuttatása a végfelhasználókhöz. Ez még inkább igaz történelmi emlékművek és emlékhelyek esetén (kölsönkérhetem a Szabadság-szobrot?), amelyek csak a látogató számára válnak elérhetővé. A múzeumok és egyéb intézmények kellő őrizet mellett küldenek egy-egy kiállításra a gyűjteményükből, de ezekben a műveletekben az egyik intézményből megy a küldemény a másikba, és sohasem közvetlenül a felhasználóhoz.

Akkor hogyan lehet feloldani ezt az ellentmondást abban a világban, amelyben majdnem minden közvetlenül eljut az otthonunkba, és hogyan lehet eleget tenni a publikációk általános elérhetőségét célzó IFLA-programnak? A korszerű technológia lehetővé teszi az információk különböző formában történő eljuttatását, és lehetővé válik a tárgyak *virtuális háromdimenziós* ábrázolása is. A tárgyak digitális ábrázolása során lehetőség van pl. különböző szögekből történő felvételek készítésére, különböző megvilágítások mellett. Lehetséges különböző gyűjteményekben található tárgyak egymás mellé tétele is, ami különben elképzelhetetlen összehasonlításukat könnyíti meg. Eljön az a pillanat, amikor a karosszékben ülő kutató jobb helyzetben lesz, mint világutazó elődje, akinek személyesen kellett felkeresnie a műtárgyat, és nem volt lehetősége a folyamatos összehasonlításra.

A könyvtárak feladata

Régi bölcs mondás, hogy a hozzáférés bibliográfiai feltárás nélkül ugyanolyan hasznavehetetlen, mint a bibliográfiai feltárás hozzáférés nélkül. Az is nyilvánvaló, hogy vannak olyan háromdimenziós objektumok, amelyekre nem alkalmasak a hagyományos bibliográfiai feltárás eszközei, míg másoknál ez teljesen feleslegesnek tűnik. Pl. aligha szükséges a szabványos bibliográfiai leírást alkalmazni a Tadzs Mahalra, és hozzátenni a leőhelyét. Ugyanakkor a Tadzs Mahal ábrázolásait valóban katalogizálni kell, és az ezek leőhelyeiről szóló információk valóban a kutatókat szolgálják. Ellenpéldaként szolgálhat, ha egy kutató speciális római kori dárdahegygel foglalkozik, és neki fontos az ilyen tárgyakat gyűjtő múzeumról szóló információ. Ebből következik, hogy különböző keresőeszközökre van szükség: egyrészt a tárgyak ábrázolását tartalmazó részletes mutatókra, másrészt a digitalizált gyűjteményekben eligazító eszközökre. Ha már ismert a gyűjtemény, akkor vagy annak weblapján lehet keresni, vagy részletesebb információkért a digitális katalógusban lehet tovább kutatni.

Néhány intézményben már kísérleteznek ezekkel a módszerekkel, ugyanakkor ezek az eszközök sem adják a találatok teljességét, mivel a műtárgyak ábrázolása általában csak attól az intézménytől kapható, amelynek gyűjteményében a mű van, pl. szerzői jogi rendelkezések miatt.

A leőhely meghatározására teljesen új koncepciót kell kidolgozni, hogy a felhasználók megtalálják a keresett ábrázolást. Az új eszközöknek nemcsak

azt kell tartalmazniuk, hogy mi hol található, hanem azt is, hogy az ábrázoláshoz milyen formában lehet hozzáférni. Tisztázni kell, hogy a kérő intézménynél milyen műszaki eszközökre van szükség, hogy el tudja végezni a keresést, a képernyőn meg tudja tekinteni a keresett tárgyat, és bármilyen formátumban meg tudja kapni annak ábrázolását.

A digitális világ lehetőségei

Az elektronikus ábrázolás nagy előnye, hogy nemcsak szimulálni tudja az eredeti tárgyak elérését, hanem sokkal mélyebb információkat is nyújt. Ezek sokkal informatívabbak lehetnek, mint a kétdimenziós ábrázolás, vagy akár az eredeti műtárgy felkeresése. Például egy fatáblán lévő középkori festményről az elektronikus elemzés nyomán megtudható, hogy milyen felületre, milyen anyagokkal készült. Egy billentyű lenyomásával vagy az egér mozgásával különböző szögekből, különböző árnyékolással, hátterekkel stb. lehet a tárgyat szemrevételezni. Mindez nem jelent többleterőfeszítést vagy kiadást annak szolgáltatójának, amelyik az ábrázolásokat elkészítette. A múzeumok kezdik felismerni ezt a lényeges szerepet, és az Egyesült Királyságban az oktatási hálózat ki is fejezte elismerését ezért.

Ez utóbbi lehetőség nyomán alakult ki a könyvtárközi kölcsönzés új koncepciója. Míg korábban, ha az olvasó nem tudott elmenni a könyvért, a könyv ment őhöz, és a másolatkészítés bár elfogadható volt, nem volt lehetséges; addig a mai világban a művek nem tudnak házhoz menni, és a másolatkészítés bár lehetséges, de nem elfogadható. A felhasználó sem elégszik meg azzal, hogy némi releváns információt kap. A múzeumokon és kiállítótermeken van a sor a keresőrendszerek fejlesztésében és a Z39.50 alkalmazásában. A metaadatok használata könnyíti munkájukat, és az online felhasználókat is segíti. Bár azokat a keresőmódszereket ismerjük, amelyek eredményeként megkapjuk, hogy pl. hány kutyás kép van a gyűjteményben, egyelőre nem használunk olyan mélyebb elemző megközelítést, amely arra ad választ, hogy a kutyás képeken még milyen állat látható. Ez a bonyolultabb megközelítés vezethet a dokumentumszolgáltatás új értelmezéséhez.

Ez az új forma azonban nemcsak a történelmi vagy a háromdimenziós tárgyakra igaz, hanem pl. a mozgó ábrázolás egészére. Pl. az Egyesült Királyságban a Művészetek és Humántudományok Adatszolgálata (Arts and Humanities Data Service) hozzáférést nyújt a régészeti és történelmi adatok-

hoz, beleértve a levéltárak és a történelmi emlékművek adatait is. Ugyanakkor kapuként szolgál a Glasgow-i Egyetemen lévő Előadó-művészeti Adatszolgálathoz (Performing Arts Data Service), amely a Brit Filmintézet anyagaiból több mint harmincórányi anyagot szolgáltat, valamint mintegy ezer bemutató egységet a Skót Zenei Tájékoztató katalógusából.

Ez tekinthető az információkeresés és a dokumentumszolgáltatás lényegének. A felhasználó a források széles köréhez fér hozzá, és a különböző típusú információkat egy csomagba integrálja, amelyet különböző célokra tud használni. Az „énekítő-táncoló” információkereső és képtovábbító rendszereknek megvannak a hátulütőik is. A műtárgyak és a levéltári anyagok kereséséhez másféle módszerek kellenek, mint a szöveges dokumentumok esetén. Ezeket úgy kell integrálni, hogy a felhasználónak ne kelljen különböző keresési stratégiákat megtanulnia, és ne legyen elárasztva felesleges adatokkal.

A jogi problémák megoldására a háromdimenziós tárgyakat szolgáltatók (three-dimensional object delivery = 3DOD) világában számos kezdeményezés látott máris napvilágot. Közéjük sorolható az *AMICO (Art Museums Image Consortium)* észak-amerikai szervezet, amely az USA és Kanada legnagyobb gyűjteményeit fogja össze egy licenc- és egy kooperatív gyűjteménymegosztási szerződésben. Tagjai között található a Kongresszusi Könyvtár, a J. Paul Getty Múzeum, a Metropolitan Múzeum és a Kanadai Nemzeti Galéria. A tagok tagdíjat fizetnek, és ennek fejében digitális állományukat kölcsönösen hozzáférhetővé teszik kutatási és oktatási célokra. A résztvevők megállapodtak abban, hogy évente legalább ötszáz digitalizált ábrázolással gazdagítják a gyűjteményt, amíg a teljes kollekció el nem készül. A használat ingyenes és korlátlan. Az eredmény nemcsak a közös katalógus lesz, hanem legalább harminc jelentős gyűjtemény közös elérhetősége (bővebben lásd: www.amico.org). Teljesen más utat választott a Kapu az Oktatási Anyagokhoz (*The Gateway to Educational Materials*, www.thegateway.org) nevű szervezet, amely a pedagógusok számára nyújt hozzáférést a különböző oktatási anyagokhoz. Bármely, digitális gyűjteménnyel rendelkező intézmény bekapcsolódhat az USA Oktatási Minisztériuma által finanszírozott rendszerbe. A mintegy húsz jelentős oktatási intézményt és egyesületet tömörítő szervezet a multimédiás anyagok széles választékát juttatja el a tantermekbe.

Jogi és gazdasági kérdések

A hagyományos dokumentumszolgáltatás egyik fő kérdése a szerzői jogdíj, amelyet a tulajdonosok elveszítenek amiatt, hogy a dokumentumokat a könyvtárak veszik meg. Ilyen probléma a háromdimenziós világban nem létezik, mivel a tárgyaknak nincs másolatuk. Ugyanakkor a digitális ábrázolás szolgáltatása felveti hasonló kérdéseket. És léteznek olyan háromdimenziós tárgyak, amelyeket véd a szerzői jog. A jogi kérdések amúgy is összetettek és misztikusak, ehhez jön még a „szöveges” világból a digitális anyagok egységének (integritásának) problémája.

A háromdimenziós tárgyak esetében két elkülöníthető probléma van: az első, hogy a ábrázolás a szükséges objektum hiteles ábrázolása legyen; a második a tárgy környezetével kapcsolatos kérdések sora. A muzeológusok tudományának egyik fontos eleme: a kiállított tárgyat úgy helyezték el a vele kapcsolatban lévő tárgyak közé, hogy látható legyen a kapcsolat. Ha a tárgyat ebből a környezetből kivesszük, elvesztheti az értelmét, vagy félreértésekhez vezethet.

Ami a gazdasági kérdéseket illeti, számos múzeum jövedelmének egy része a másolatok előállításából és értékesítéséből ered. Ha a másolatok elektronikus forrásból szabadon letölthetők, bevétel csak a turistáktól és az eseti látogatóktól remélhető. Bár a kutatók állítják, hogy nem érdekeltek mások gyűjteményének a kihasználásban, mégis fennáll a visszaélés veszélye. Másrészt a digitalizált ábrázolások szolgáltatása komoly bevételi forrás lehet, aminek felismerése ösztönözte a szolgáltató rendszerek kialakulását.

A Skót Kulturális Forrás Elérési Hálózat (Scottish Cultural Resources Access Network = SCRAN, www.scran.ac.uk) olyan licencrendszert dolgozott ki, amely a felhasználóktól beszedett díjat a digitalizált anyagok tulajdonosainak juttatja el. A SCRAN licencet bármely intézmény megveheti a koordináló testülettől. PI. az iskolák megkaphatják oktatási hatóságukon keresztül, a főiskolák és egyetemek pedig konzorciumot alkothatnak. A központi testülettel aláírt licenc a résztvevőknek jelszót és felhasználói nevet ad a hozzáféréshez, nagyméretű képek, video- és audiofájlok letöltéséhez. Mindez számos eszközzel és CD-ROM-mal kísérve oktatási és tanulási célra jogtisztán használható.

